

De invloed van leeftijd en van de leerkracht op de instabiliteit en het
niveau van de zelfwaardering van kleuters

Auteur: Ilse Fokker

Studentnummer: 3778320

1^e beoordelaar: A. Oosterwegel

2^e beoordelaar: W. Hiemstra

Abstract

Recentelijk zijn plannen ontstaan om de schoolleeftijd te vervroegen naar 3 jaar. De kleuterleeftijd is echter een leeftijd waarop veel veranderingen plaatsvinden, zoals de stabilisatie van de zelfwaardering. Wanneer kinderen eerder naar school moeten, heeft dit mogelijk gevolgen voor de instabiliteit en het niveau van hun zelfwaardering. Het huidige onderzoek was gericht op het onderzoeken van het verband tussen leeftijd en de zelfwaardering van kleuters en het effect dat een leerkracht kan hebben op de zelfwaardering van kleuters. Onder 153 kinderen van 3 tot 6 jaar werd de instabiliteit en het niveau van de impliciete en expliciete zelfwaardering gemeten en de mate van probleemgedrag van de kinderen werd opgevraagd bij de ouders. Daarnaast werd de warmte en structuur van de leerkracht gemeten. Uit de resultaten blijkt dat er een stabilisatie van de zelfwaardering plaatsvindt in de kleutertijd. Er wordt geen daling in het niveau van de zelfwaardering gevonden. Er blijkt bij deze leeftijdsgroep nog geen relatie te zijn tussen de instabiliteit of het niveau van de zelfwaardering en de mate van probleemgedrag. Over de invloed van de leerkracht kan vooralsnog geen uitspraak gedaan worden.

Inleiding

Het is voor de meeste ouders van groot belang dat hun kinderen gelukkig zijn en gezond zijn op zowel fysiek als psychologisch vlak. Een factor die een belangrijke rol speelt in het welzijn van kinderen is de zelfwaardering. Uit onderzoek is gebleken dat er een positieve relatie bestaat tussen zelfwaardering en geluk: hoe hoger de zelfwaardering van een kind, hoe gelukkiger dit kind zal zijn (Furnham & Cheng, 2000). Onder zelfwaardering wordt verstaan: de mate waarin een kind een accepterende of afkeurende houding tegenover zichzelf heeft. Als een kind over het algemeen een accepterende houding tegenover zichzelf heeft, heeft dit kind een hoge zelfwaardering. Het is dan tevreden over wie het is. Als een kind een afkeurende houding tegenover zichzelf heeft, is dit kind maar weinig tevreden over zichzelf en heeft het een lage zelfwaardering (Rosenberg, 1962).

Bij volwassenen wordt het als pathologisch gezien wanneer iemand dagelijks wisselt in het niveau van de zelfwaardering (Kernis, 2005). Bij kinderen van 4 jaar geldt dat daarentegen niet en wordt het dagelijks wisselen van zelfwaardering als normaal beschouwd. Dit kan onder andere te maken hebben met de cognitieve ontwikkeling van jonge kinderen, die nog niet volledig is. Andere factoren kunnen hier echter ook een rol in spelen. De kleuterleeftijd is namelijk een leeftijd waarop veel veranderingen plaatsvinden in het leven van een kind. In Nederland gaan kinderen van 4 jaar bijvoorbeeld voor het eerst naar school. Hun sociale omgeving wordt hierdoor groter, wat mogelijk van invloed is op onder andere de ontwikkeling van hun zelfwaardering. Gezien de gevolgen die het naar school gaan voor een kind en zijn of haar zelfwaardering kunnen hebben, is het van belang hier meer onderzoek naar te doen. Het doel van het huidige onderzoek is meer inzicht te verschaffen in de invloed die een leerkracht kan hebben op de zelfwaardering van jonge kinderen.

Niveau zelfwaardering

Gedurende het leven wisselt het niveau van de zelfwaardering van de mens regelmatig. Over het algemeen volgt ieder mens hierin hetzelfde patroon. Zo hebben bijvoorbeeld vrijwel

alle kleuters een relatief hoge zelfwaardering (Robins & Trzesniewski, 2005). Zowel bij zelf-rapportage als wanneer de zelfwaardering van kleuters beoordeeld wordt door leerkrachten, blijkt dit het geval te zijn (Fusch-Beauchamp, 1996).

De meeste jonge kinderen blijken zelfs een onrealistisch hoge zelfwaardering te hebben. Dat zou veroorzaakt worden doordat zij nog niet de cognitieve vaardigheden hebben om onderscheid te kunnen maken tussen hun 'ware zelf' en hun 'ideale zelf'. De ware zelf staat voor hoe het kind daadwerkelijk is en welke eigenschappen het kind heeft. De ideale zelf is hoe het kind graag zou willen zijn en welke eigenschappen het kind graag zou willen hebben (Oosterwegel & Oppenheimer, 1990). Jonge kinderen zouden eigenschappen die zij graag zouden willen hebben, zien alsof zij deze daadwerkelijk hebben. Hierdoor krijgen jonge kinderen een overdreven positief beeld van zichzelf.

Op latere leeftijd verandert de zelfwaardering van kinderen. Deze wordt realistischer, maar daarmee ook lager. In de adolescentie bijvoorbeeld is vaak sprake van een relatief lage zelfwaardering (Robins & Trzesniewski, 2005). Het hebben van een lage zelfwaardering kan negatieve gevolgen hebben voor het psychologisch welzijn. Er is bijvoorbeeld gebleken dat mensen met een lage zelfwaardering slechter over zichzelf denken na een negatieve gebeurtenis dan mensen met een hoge zelfwaardering. Zij kunnen niet goed met dergelijke negatieve gebeurtenissen omgaan en betrekken deze gebeurtenissen op zichzelf (Greenier et al., 1999). Er is eveneens gebleken dat een lage zelfwaardering gerelateerd is aan depressieve gevoelens (Kim & Cicchetti, 2009). Deze depressieve gevoelens zouden veroorzaakt kunnen worden doordat mensen met een lage zelfwaardering slecht om kunnen gaan met negatieve gebeurtenissen in hun leven.

Niet alleen het hebben van lage zelfwaardering blijkt negatieve gevolgen te hebben voor de psychologische gesteldheid. Hoewel veel onderzoeken alleen deze relatie vinden, zijn er enkele onderzoeksresultaten die duiden op een relatie tussen onrealistisch hoge

zelfwaardering en psychologische problemen. Volgens Mathias, Biebl en Dilalla (2011) zou er met name sprake zijn van een relatie tussen hoge zelfwaardering en verminderd psychologisch welzijn wanneer kinderen zichzelf te hoog inschatten. In hun onderzoek werd gekeken naar het verschil tussen de scores op competentie die jongens van 4 en 5 jaar zichzelf gaven, en de scores die hun leerkrachten hen gaven. Jongens met een grotere discrepantie tussen hun eigen scores en die van hun leerkracht zouden een te hoge zelfwaardering hebben. Deze jongens vertoonden meer sociale problemen en meer agressie en delinquentie dan de jongens bij wie geen of minder discrepantie was tussen de eigen scores en die van de leerkrachten. Wanneer kinderen dus de onrealistisch hoge zelfwaardering behouden die zij in de kleutertijd hebben, heeft dit negatieve gevolgen voor hen in de toekomst.

Invloeden op het niveau van zelfwaardering

Een van de factoren die van invloed zijn op het niveau van de zelfwaardering, is het opvoedgedrag van ouders. Wanneer ouders responsief zijn en zorgzaamheid, goedkeuring en steun geven aan hun kinderen, zorgt dit dat het kind een positief zelfbeeld en dus een hoge zelfwaardering krijgt (Harter, 1998; Cohen, Mansoor, Gagin, & Lorber, 2008). Ouders die deze vormen van warmte niet aan hun kind geven, hebben kinderen met een minder positief zelfbeeld en dus een lagere zelfwaardering (Cohen et al., 2008).

Daarnaast is de mate van structuur belangrijk in het opvoeden van kinderen en voor de ontwikkeling van de zelfwaardering van het kind (Leman, Bremmer, Parke, & Gauvain, 2012). Onder de mate van structuur wordt onder andere verstaan in hoeverre ouders hun kinderen in de gaten houden en hoe consistent ouders zijn in het doorvoeren van regels (Cohen et al., 2008). Uit onderzoek onder jongeren is gebleken dat deze vorm van structuur negatief samenhangt met zelfwaardering: hoe meer structuur ouders bieden, hoe lager de zelfwaardering (Oliver & Paull, 1995). Onder jonge kinderen heeft het bieden van structuur echter een positief effect, omdat kleuters deze structuur nodig hebben om zich te redden in het

sociale leven. Het is gebleken dat wanneer ouders meer structuur bieden, hun kinderen sociaal meer competent zijn dan kinderen waarvan de ouders minder structuur bieden (McDowell & Parke, 2005).

Aangezien kinderen vanaf hun vierde jaar naar school gaan in Nederland, hebben zij vanaf dat moment niet meer alleen te maken met de warmte en de structuur die zij van hun ouders meekrijgen, maar krijgen zij daarnaast te maken met de warmte en structuur van hun leerkrachten. Uit onderzoek onder kinderen uit groep 7 en 8 is gebleken dat de warmte van leerkrachten van invloed is op de zelfwaardering van deze kinderen. Hoe meer warmte kinderen van hun leerkrachten krijgen, hoe hoger hun zelfwaardering is (Hoge, Smit, & Hanson, 1990). Naast de ouders dienen leerkrachten dus eveneens te zorgen voor een warme en responsieve relatie tussen henzelf en het kind.

De structuur die leerkrachten bieden aan kinderen, blijkt ook gerelateerd te zijn aan het niveau van de zelfwaardering van kinderen. Uit onderzoek onder jonge kinderen is namelijk gebleken dat structuur in de klas, onder andere duidelijke regels en goede organisatie, positief gerelateerd is aan het niveau van de zelfwaardering (Kokkinos & Hatzinikolaou, 2011).

Gezien de negatieve gevolgen die zowel een hoge als een lage zelfwaardering voor het latere psychologisch welzijn van kinderen kunnen hebben en het effect dat een leerkracht mogelijk op de zelfwaardering kan hebben, is het belangrijk de invloed van leerkrachten op het niveau van de zelfwaardering verder te onderzoeken.

Impliciete en expliciete zelfwaardering

Naast het onderscheid tussen hoge en lage zelfwaardering, wordt er vaak onderscheid gemaakt tussen de impliciete en de expliciete zelfwaardering. De impliciete zelfwaardering bestaat uit onbewuste zelf-evaluaties. Doordat de impliciete zelfwaardering buiten de eigen gewaarwording gevormd wordt, is deze niet te verwoorden. De impliciete zelfwaardering wordt dan ook voornamelijk afgeleid van het gedrag dat iemand vertoont (Jordan, Spencer, &

Zanna, 2005). De expliciete zelfwaardering daarentegen bestaat uit beredeneerde en gecontroleerde zelf-evaluaties. Dit is een vorm van zelfwaardering waar iemand zelf controle over uitoefent, waardoor deze vorm van zelfwaardering af te leiden is uit wat iemand zegt.

Doordat jonge kinderen zoals eerder genoemd nog geen onderscheid kunnen maken tussen hun ware zelf en hun ideale zelf, zegt de expliciete zelfwaardering weinig over hoe het kind daadwerkelijk is, omdat de expliciete zelfwaardering deels gebaseerd is op een onrealistisch beeld dat het kind van zichzelf heeft. Bij jonge kinderen zou daarom de impliciete van meer belang kunnen zijn.

Daarnaast hebben jonge kinderen nog niet de cognitieve capaciteit een totale zelfwaardering te vormen waarin de impliciete en de expliciete zelfwaardering zijn meegenomen (Harter, 2003). Door dit gebrek aan integratie kunnen de impliciete en de expliciete zelfwaardering al dan niet met elkaar overeen komen. Het kan bijvoorbeeld voorkomen dat de ene vorm van zelfwaardering hoog is en de andere vorm laag is. Een kind zou kunnen zeggen dat het erg tevreden met zichzelf is (de expliciete zelfwaardering), maar uit het gedrag van dit kind zou kunnen blijken dat dit niet het geval is (de impliciete zelfwaardering).

Hoe deze vormen van zelfwaardering zich ten opzichte van elkaar verhouden en wat het gevolg hier van is, is echter nog weinig onderzocht. Discrepancie tussen de impliciete en de expliciete zelfwaardering zou op latere leeftijd verband houden met narcisme. Mensen met narcisme zouden een hoge impliciete zelfwaardering hebben en een lage expliciete zelfwaardering, hoewel het tegenovergestelde ook gerelateerd is aan narcisme (Vater et al., 2013). Er dient meer onderzoek gedaan te worden naar hoe de impliciete en de expliciete zelfwaardering zich onderling verhouden bij kleuters en de gevolgen hiervan voor het psychologisch welzijn.

Instabiliteit zelfwaardering

Zoals eerder genoemd verandert het niveau van de zelfwaardering gedurende het leven. Dit wordt *baseline* instabiliteit van de zelfwaardering genoemd (Rosenberg, 1986). *Baseline* instabiliteit staat voor geleidelijke variaties in de zelfwaardering over langere periodes, zoals de eerder genoemde veranderingen van de zelfwaardering gedurende het leven. Naast *baseline* instabiliteit wordt in de literatuur de barometrische instabiliteit van de zelfwaardering beschreven. Barometrische instabiliteit staat voor korte termijnfluctuaties over korte periodes en in verschillende situaties (Rosenberg, 1986).

Het meeste onderzoek is gedaan naar *baseline* instabiliteit en de gevolgen hiervan voor de psychische gezondheid. Zo blijkt bijvoorbeeld dat dergelijke instabiliteit gerelateerd is aan depressie (Kim & Cicchetti, 2009). Daarnaast blijkt *baseline* instabiliteit van de zelfwaardering gerelateerd te zijn aan paranoïde symptomen. Hoe meer fluctuaties mensen hebben in hun zelfwaardering over langere periodes, hoe meer paranoïde symptomen zij vertonen (Thewissen et al., 2007). Het is echter ook gebleken dat *baseline* instabiliteit van de zelfwaardering niet slechts negatieve gevolgen heeft voor het psychologisch welzijn. Door deze vorm van instabiliteit krijgt men namelijk de kans zichzelf te ontdekken en het beeld dat men van zichzelf heeft te veranderen (Harada, 2008).

Barometrische instabiliteit van de zelfwaardering blijkt eveneens gerelateerd te zijn aan een verminderd psychologisch welzijn. Zo is bijvoorbeeld gebleken dat barometrisch instabiele zelfwaardering duidt op een kwetsbare eigenwaarde die sterk beïnvloedbaar is door de omgeving. Dat heeft tot gevolg dat mensen met een instabiele zelfwaardering, evenals mensen met een lage zelfwaardering, zich slechter voelen over zichzelf na een negatieve gebeurtenis dan mensen met een stabiele zelfwaardering (Greenier et al., 1999). Daar staat echter tegenover dat mensen met deze vorm van instabiele zelfwaardering zich beter voelen over zichzelf na een positieve gebeurtenis, dan mensen met een stabiele zelfwaardering (Greenier et al., 1999). Doordat de barometrische instabiele zelfwaardering snel beïnvloed

wordt door dagelijkse gebeurtenissen, krijgt men het gevoel dat de eigen zelfwaardering beschermd moet worden. Dat zou gebeuren door reactieve agressie te vertonen. Met name bij een instabiele maar hoge zelfwaardering zou dit het geval zijn (Lee, 2014). Daarnaast is barometrische instabiliteit van de zelfwaardering bij volwassenen gerelateerd aan een sociale angststoornis (Farmer & Kashdan, 2014). Instabiele zelfwaardering heeft dus een negatief verband met psychologisch welzijn.

Recent onderzoek heeft aangetoond dat bij jonge kinderen sprake is van barometrisch instabiele zelfwaardering (Graauwmans, Schopman, & ten Have, 2010). Op de kleuterleeftijd wordt barometrisch instabiele zelfwaardering echter nog niet in verband gebracht met pathologie. Bij jonge kinderen valt de instabiliteit namelijk deels te verklaren door hun onvoltooide cognitieve ontwikkeling. De kleuterleeftijd is een leeftijd waarop veel veranderingen plaatsvinden, zowel op het gebied van cognitieve ontwikkeling als in de sociale omgeving. Deze veranderingen hebben invloed op de zelfwaardering.

Een van deze cognitieve veranderingen is de ontwikkeling van de *Theory of Mind* (Bradmetz, 1998). De ontwikkeling van de Theory of Mind begint rond het derde levensjaar. Het hebben van een Theory of Mind betekent dat men in staat is om de mentale toestand van een ander te herkennen en af te leiden, zoals de verlangens, het perspectief en de overtuigingen van een ander (Cahill, Deater-Deckard, Pike, & Hughes, 2007). Deze ontwikkeling hangt samen met dat het kind ontdekt dat anderen een bepaald standpunt tegenover hem of haar hebben en dat het geëvalueerd wordt. Op latere leeftijd leren kinderen deze kennis te integreren in hun zelfbeeld, wat invloed zal hebben op de zelfwaardering (Harter, 1998). Door de ontwikkeling van de Theory of Mind krijgen kinderen dus een realistischer beeld van zichzelf, wat gerelateerd is aan een stabielere zelfwaardering. Tussen de leeftijd van 5 en 8 jaar blijkt de zelfwaardering dan ook gestabiliseerd te zijn (Verschueren, Marcoen, & Buyck, 1998).

Invloeden op de stabilisatie van zelfwaardering

Er is weinig onderzoek gedaan naar factoren die van invloed zijn op deze stabilisatie. Eerder is genoemd dat ouderlijke structuur van invloed is op het niveau van de zelfwaardering (Leman et al., 2012). Ouderlijke structuur zou mogelijk ook van invloed kunnen zijn op de instabiliteit van de zelfwaardering van jonge kinderen. Duidelijke regels geven een kind een goed beeld van wat er van hem of haar verwacht wordt en waar het kind staat in het leven. Wanneer kinderen een duidelijker beeld van zichzelf krijgen door heldere regels, kunnen zij een realistischer zelfbeeld vormen. Een realistischer zelfbeeld zou, zoals eerder genoemd, van zichzelf al kunnen zorgen voor een stabielere zelfwaardering. Dit verband is echter nog niet onderzocht.

Conclusie

Zelfwaardering kan dus in verschillende factoren opgedeeld worden. Allereerst wordt onderscheid gemaakt tussen hoge en lage zelfwaardering. Beide vormen van zelfwaardering kunnen negatieve gevolgen hebben, al zijn de gevolgen van een lage zelfwaardering (onder andere depressie) bekender en komen deze vaker voor dan de gevolgen van een te hoge zelfwaardering. Warmte en responsiviteit van de ouders en de leerkrachten van kinderen, zijn van invloed op het niveau van de zelfwaardering van kinderen. Dit geldt ook voor de structuur die de ouders en de leerkracht bieden.

Daarnaast kan er onderscheid gemaakt worden tussen de impliciete en de expliciete zelfwaardering. Grote discrepantie tussen de impliciete en de expliciete zelfwaardering zou mogelijk negatieve gevolgen kunnen hebben voor het psychologisch welzijn.

Ten slotte vallen er twee vormen van instabiliteit van de zelfwaardering te onderscheiden: de *baseline* instabiliteit en barometrische instabiliteit. Onder volwassenen wordt een barometrisch instabiele zelfwaardering gezien als pathologisch. Bij jonge kinderen wordt dit echter als normaal beschouwd. Tussen het vijfde en het achtste levensjaar

stabiliseert de zelfwaardering van kinderen. Er is echter nog weinig onderzoek gedaan naar de oorzaak hiervan. Mogelijk is de structuur die de ouders en de leerkracht bieden een factor die hier invloed op uitoefent.

Huidige studie

Met het oog op de huidige plannen om de schoolleeftijd te vervroegen van een leeftijd van vier jaar naar een leeftijd van drie jaar (Hofstad, 2015), is het van belang meer kennis te vergaren over de zelfwaardering van jonge kinderen. Er is met name meer kennis nodig over de barometrische instabiele zelfwaardering bij kleuters, en de invloed van de omgeving op de stabilisatie hiervan. Over de verhouding tussen de impliciete zelfwaardering en de expliciete zelfwaardering is eveneens nog weinig bekend. Eén van de vele veranderingen die in de kleuterleeftijd plaatsvinden, is het naar school gaan. Dit gebeurt gelijk met de stabilisatie van de zelfwaardering, waardoor het te verwachten is dat deze factoren met elkaar verband houden. Wanneer men kinderen eerder naar school stuurt, is het mogelijk dat dit gevolgen heeft voor de instabiliteit van de zelfwaardering, evenals voor de verhouding tussen de impliciete zelfwaardering en de expliciete zelfwaardering. Het huidige onderzoek was dan ook gericht op de vraag: Wat is het effect van de warmte en structuur van de leerkracht op de instabiliteit en hoogte van de zelfwaardering van kleuters?

In het huidige onderzoek werden bij kleuters en hun ouders enkele vragenlijsten afgenomen. Bij de kleuters werd de ‘Pictorial scale of perceived competence and social acceptance for young children’ (PSPCSA, Harter & Pike, 1983) afgenomen, bestaande uit de subschalen acceptatie door moeder, acceptatie door peers, fysieke competentie en cognitieve competentie. Daarnaast werd de kinderen gevraagd een zelftekening te maken. Bij de kinderen werd ten slotte een eigen gemaakte versie van de Klimaatschaal, gericht op kleuters, afgenomen. Deze bestaat uit de subschalen kwaliteit onderlinge leerling interacties, sfeer in de klas, orde in de klas en kwaliteit van de leerkracht-leerling interacties. De ouders werden

gevraagd de ‘Strengths and Difficulties Questionnaire’ (Goodman, 2001) in te vullen. Deze bestaat uit de subschalen emotionele symptomen, gedragsproblemen, hyperactiviteit / aandachtstekort, problemen met leeftijdsgenoten en prosociaal gedrag.

In het huidige onderzoek werd onder andere naar aanleiding van het onderzoek van Verschueren en collega’s (1998) verwacht dat de zelfwaardering van kinderen stabielere was naarmate zij ouder waren. Er werd dus verwacht dat kinderen van 5 jaar een stabielere zelfwaardering hadden dan kinderen van 4 jaar. Daarnaast werd verwacht dat een warm klassenklimaat een positief effect zou hebben op de hoogte van de zelfwaardering, zoals gebleken is in onderzoek van Hoge en collega’s (1990). Tevens werd verwacht dat een leerkracht die veel structuur bood aan de kinderen, negatief gerelateerd was aan de instabiliteit van de zelfwaardering van kleuters. Er werd eveneens verwacht dat kinderen met een hoge zelfwaardering minder emotionele en gedragsproblematiek lieten zien dan kinderen met een lage zelfwaardering. Ten slotte werd verwacht dat kinderen met een meer stabiele zelfwaardering, minder emotionele en gedragsproblematiek lieten zien dan kinderen met een instabieler zelfwaardering.

Hypothesen

Op de bovengenoemde verwachtingen zijn de volgende hypothesen gebaseerd.

Ten eerste werd verwacht dat de leeftijd van het kind negatief gerelateerd is aan de gemiddelde scores van de kinderen op de subschalen acceptatie van de moeder (h1), acceptatie van peers (h2), fysieke competentie (h3) en cognitieve competentie (h4) van de PSPCSA. Leeftijd werd eveneens verwacht voorspellend te zijn voor de grootte van de zelftekeningen (h5).

Daarnaast werd verwacht dat de leeftijd van het kind negatief gerelateerd is aan de standaarddeviaties van de scores van de kinderen op de subschalen acceptatie van de moeder

INVLOED VAN DE LEERKRACHT OP DE ZELFWAARDERING

(h6), acceptatie van peers (h7), fysieke competentie (h8) en cognitieve competentie (h9) van de PSPCSA, evenals voor de standaarddeviatie van de grootte van de zelftekeningen (h10).

Er werd eveneens verwacht dat de scores van de kinderen op de subschaal kwaliteit interactie leerkracht-leerling van de aangepaste versie van de Klimaatschaal positief verband houden met de gemiddelde scores van de kinderen op de subschaal acceptatie van de moeder (h11), acceptatie van peers (h12), fysieke competentie (h13) en cognitieve competentie (h14), evenals voor de grootte van de zelftekeningen (h15).

Daarnaast werd verwacht dat de scores van de kinderen op de subschaal kwaliteit interactie leerkracht-leerling negatief verband houden met de standaarddeviaties van de scores van de kinderen op de subschalen acceptatie van de moeder (h16), acceptatie van peers (h17), fysieke competentie (h18) en cognitieve competentie (h19) van de PSPCSA, evenals voor de standaarddeviatie van de grootte van de zelftekeningen (h20).

Verder werd verwacht dat de scores van de kinderen op de subschaal orde in de klas van de aangepaste versie van de Klimaatschaal positief verband houden met de gemiddelde scores van de kinderen op de subschaal acceptatie van de moeder (h21), acceptatie van peers (h22), fysieke competentie (h23) en cognitieve competentie (h24), evenals voor de grootte van de zelftekeningen (h25).

Ten slotte werd verwacht dat de scores van de kinderen op de subschaal orde in de klas negatief verband houden met de standaarddeviaties van de scores van de kinderen op de subschalen acceptatie van de moeder (h26), acceptatie van peers (h27), fysieke competentie (h28) en cognitieve competentie (h29) van de PSPCSA, evenals voor de standaarddeviatie van de grootte van de zelftekeningen (h30).

Methode

Participanten

Het onderzoek is gedaan onder 67 kinderen uit groep 1 en 2 van de basisscholen De Cirkel (locatie Brittenburg) te Gouda, USV Utrecht te Utrecht, Pluspunt te Rotterdam, kinderdagverblijf Ludgerus te Schermbeck (Duitsland) en kinderdagverblijf St. Nikolaus te Dorsten (Duitsland). De kinderen waren 3 tot en met 6 jaar ($M = 4.49$, $SD = 0.61$). Van deze kinderen was 34.3% meisje. Voor de hypothesen over het effect van leeftijd op de zelfwaardering zijn deze data aangevuld met data van eerdere studies uit 2008 tot en met 2011. De gecombineerde dataset bevatte gegevens van 153 kinderen ($M = 4.54$, $SD = 0.55$). Deze groep bestond voor 46.2% uit meisjes (Zie Tabel 1).

Tabel 1

Frequentieverdeling van Sekse en Leeftijd

	Aantal jongens	Aantal meisjes
3 jaar	2	0
4 jaar	39	30
5 jaar	37	43
6 jaar	2	0

Procedure

De scholen werden zowel telefonisch (de directies) als via e-mail (de leerkrachten) benaderd. Het doel van het onderzoek en de procedure werd aan hen uitgelegd, met de vraag of zij toestemming wilden geven voor deelname aan het onderzoek. Wanneer toestemming gegeven was door de scholen, kregen de kinderen een brief mee naar huis waarin het doel van het onderzoek en de procedure uitgelegd stond (zie bijlage 1). Bij de brief waren een instemmingsverklaring en enkele vragenlijsten gevoegd. Wanneer ouders instemden met hun

eigen deelname en die van hun kinderen, vulden zij deze formulieren in en retourneerden deze naar de leerkracht van het kind. Alleen kinderen waarvan de ouders toestemming hadden gegeven, mochten deelnemen aan het onderzoek.

De kinderen werden getest in een stille ruimte in hun school door een vrouwelijke onderzoekster. Aan de kinderen werd verteld dat zij meededen aan een onderzoek naar hoe zij over zichzelf dachten. De uitleg over de taakjes gebeurde mondeling. De testen werden iedere dag op dezelfde volgorde afgenomen, beginnend met de *'Pictorial scale of perceived competence and social acceptance for young children'*, gevolgd door een zelftekening. Voor de zelftekeningen kregen de participanten een wit A4-tje (verticaal aangeboden) en viltstiften. Op de eerste dag werd daarnaast nog een kleuterversie van de Klimaatschaal afgenomen.

Het onderzoek nam in totaal 3 weken in beslag. Iedere onderzoekster nam per week een wisselend aantal kinderen apart, afhankelijk van het aantal aanmeldingen. Deze kinderen werden 4 tot 5 dagen achter elkaar getest. Kinderen die 3 dagen of minder hadden deelgenomen aan het onderzoek, werden niet meegenomen in de analyses.

Uitleg over de taken van ouders en leerkrachten gebeurde schriftelijk. De ouders en leerkrachten werd verteld dat zij meededen aan een onderzoek naar de zelfwaardering van kleuters, waarbij de factoren die hierop van invloed zijn werden onderzocht.

Instrumenten

Expliciete zelfwaardering. Om de expliciete zelfwaardering van de kinderen te meten, werd de *'Pictorial scale of perceived competence and social acceptance for young children'* (PSPCSA, Harter & Pike, 1983) afgenomen. Deze vragenlijst bestaat uit 4 subschalen (cognitieve competentie, acceptatie door leeftijdsgenoten, fysieke competentie en acceptatie door moeder), elk bestaand uit 6 items op een 4-punts likertschaal. Deze vragenlijst werd mondeling bij de kinderen afgenomen. De vragenlijst kent geslachtsspecifieke versies, waarvan gebruik werd gemaakt. Een voorbeelditem is: "Dit meisje/deze jongen kan hard

rennen”. De vraag gaat gepaard met een plaatje van een jongen of meisje dat hard kan rennen. Daarnaast staat een plaatje met een jongen of meisje dat niet hard kan rennen. Hierbij hoort de tekst: “Dit meisje/deze jongen kan niet hard rennen”. Vervolgens wordt gevraagd welk plaatje het beste bij het kind past, en of dit een beetje is als het kind of heel erg. De instabiliteit van de expliciete zelfwaardering werd gemeten door per kind de standaarddeviatie van de totaalscore per subschaal te berekenen.

Impliciete zelfwaardering. De impliciete zelfwaardering werd gemeten door middel van zelftekeningen (zie bijlage 2). De grootte van de getekende persoon werd opgemeten en als maat voor het niveau van de impliciete zelfwaardering gebruikt. De grootte van zelftekeningen blijkt representatief te zijn voor de zelfwaardering: hoe groter het kind zichzelf tekent, hoe hoger zijn of haar zelfwaardering zou zijn (Delatte, & Hendrickson, 1982). Bij het opmeten (in millimeters) werd het hoogste punt en het laagste punt van de persoon gebruikt, van voetzool tot kruin. De standaarddeviatie van de grootte van de tekeningen per kind werden berekend om de instabiliteit van de impliciete zelfwaardering te meten.

Betrokkenheid en structuur docent. Om de warmte en structuur van de docenten naar de kinderen toe te meten, werd een op kleuters aangepaste, zelfgemaakte variant van de Klimaatschaal (Donkers & Vermulst, 2014) mondeling afgenomen bij de kleuters. Deze vragenlijst bestond uit 4 subschalen (onderlinge leerling interacties, sfeer in de klas, kwaliteit leerkracht-leerling interactie en orde in de klas). De subschalen bestonden uit 2 tot 4 items op een 3-punts likertschaal, met de antwoordopties ‘ja’, ‘nee’, of ‘een beetje’. Deze vragenlijst werd mondeling bij de kinderen afgenomen. Voor de items, zie bijlage 3.

Psychologisch welzijn. Om het psychologisch welzijn van de kinderen te meten, werd de ‘Strengths and Difficulties Questionnaire’ (Goodman, 2001) afgenomen bij de ouders/verzorgers van de kinderen. Deze vragenlijst is gericht op het meten van probleemgedrag bij kinderen en bestaat uit 5 subschalen: emotionele symptomen,

gedragsproblemen, hyperactiviteit / aandachtstekort, problemen met leeftijdsgenoten en prosociaal gedrag. De subschaal prosociaal gedrag werd hierbij achterwege gelaten, aangezien deze niet bij de hypothese over probleemgedrag past. Iedere subschaal bestond uit 5 vragen met een 3-punts likertschaal, met de antwoordopties ‘niet waar’, ‘een beetje waar’ en ‘zeker waar’. Een voorbeelditem is: ‘Constant aan het wiebelen of friemelen’, of ‘Vaak ongelukkig, in de put of in tranen’.

Design

Het onderzoek had een design van 5 herhaalde metingen in een tijdsbestek van één week. Het onderzoek heeft 4 afhankelijke variabelen, namelijk: 1) het niveau van de expliciete zelfwaardering, 2) de instabiliteit van de expliciete zelfwaardering, 3) het niveau van de impliciete zelfwaardering en 4) de instabiliteit van de impliciete zelfwaardering. Daarnaast zijn er 3 onafhankelijke variabelen: leeftijd, warmte van de leerkracht en structuur van de leerkracht.

Resultaten

Voor het uitvoeren van de analyses werd gebruik gemaakt van het programma IBM SPSS Statistics, versie 22.0.

De analyses bestonden ten eerste uit het analyseren van de beschrijvende statistieken. Vervolgens vonden de hoofdanalyses plaats. De hoofdanalyse bestond uit tien ANOVA's en een correlatieanalyse. Bij de eerste vijf ANOVA's werd instabiliteit van de zelfwaardering in vijf aparte analyses als uitkomstvariabele ingevoerd. Bij de volgende vijf ANOVA's werd niveau van de zelfwaardering in vijf aparte analyses als uitkomstvariabele ingevoerd (impliciete zelfwaardering, en expliciete zelfwaardering op respectievelijk het gebied van acceptatie van moeder, acceptatie van leeftijdsgenoten, cognitieve competentie en fysieke competentie). De onafhankelijke variabelen was hierbij de leeftijd van het kind.

Beschrijvende statistieken

Aangezien de vragenlijst, die bedoeld was de warmte en de structuur van de leerkracht te meten, een zelfgemaakte vragenlijst was, werden de alpha's van de subschalen berekend. De subschaal orde in de klas bestond uit 2 items ($\alpha = .27$). De subschaal warmte van de leerkracht bestond uit 4 items ($\alpha = .53$). De correlaties tussen de verschillende vragen zijn weergegeven in Tabel 2. Met de gebruikte items konden geen betrouwbare schalen gevormd worden.

In Tabel 3 zijn de correlaties, gemiddelden en standaarddeviaties van de afhankelijke variabelen weergegeven.

INVLOED VAN DE LEERKRACHT OP DE ZELFWAARDERING

Tabel 2

Correlaties, Gemiddelden (M) en Standaarddeviaties (SD) van de Items van de Klimaatschaal.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
1. Vind je dat je een leuke klas hebt?	--									
2. heb je veel vriendjes in deze klas?	.16	--								
3. Voel je je fijn in deze klas?	.30*	.51**	--							
4. Pesten jullie elkaar vaak?	-.10	-.02	-.10	--						
5. Luisteren jullie goed naar de juf?	.26*	-.14	.15	-.22	--					
6. Maken jullie veel lawaai in de klas?	-.07	-.05	-.30*	.18	-.26*	--				
7. Heb je leuke juffen?	.33**	.00	.16	-.19	.44**	-.06	--			
8. zegt de juf vaak of je het goed gedaan hebt?	-.06	-.15	-.09	-.02	.22	-.08	.10	--		
9. Helpt de juf je wel eens?	-.01	.19	.27*	.04	.19	-.22	.07	.28*	--	
10. Troost de juf je als je boos of verdrietig bent?	-.17	.15	.16*	-.13	.17	-.29	.00	.27*	.47**	--
M	2.88	2.70	2.73	1.76	2.72	2.26	2.85	2.78	2.48	2.40
SD	0.37	0.65	0.66	0.76	0.60	0.79	0.47	0.55	0.80	0.84

* $p < .05$ ** $p < .01$.

INVLOED VAN DE LEERKRACHT OP DE ZELFWAARDERING

Tabel 3

Correlaties, Gemiddelden (M) en Standaarddeviaties (SD) van de Afhankelijke Variabelen.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
1. Instabiliteit Zelfwaardering Impliciet	--									
2. Instabiliteit Acceptatie Moeder	.18*	--								
3. Instabiliteit Acceptatie Peers	.08	.18*	--							
4. Instabiliteit Fysieke Competentie	.21**	.25**	.19*	--						
5. Instabiliteit Cognitieve Competentie	.28**	.30**	.23**	.51**	--					
6. Niveau Zelfwaardering Impliciet	.24**	-.10	.01	.10	.19*	--				
7. Niveau Acceptatie Moeder	-.19*	-.13	.10	.13	.02	.12	--			
8. Niveau Acceptatie Peers	.01	.10	.23**	.03	-.00	-.02	.56**	--		
9. Niveau Fysieke Competentie	.15	.04	.06	-.07	-.22**	-.04	.42**	.38**	--	
10. Niveau Cognitieve Competentie	.07	.05	.11	.51**	-.28**	.04	.53**	.54**	.72**	--
M	32.99	0.31	0.34	0.24	0.24	142.16	3.05	2.90	3.16	3.23
SD	22.99	0.19	0.33	0.17	0.15	58.53	0.54	0.67	0.62	0.53

* $p < .05$ ** $p < .01$.

In Tabel 2 is te zien dat de vragen van de kleuterversie van de Klimaatschaal weinig met elkaar correleren, wat ook af te leiden was van de lage alpha's die uit de betrouwbaarheidsanalyse kwamen. Om deze reden werd het effect van de leerkracht op de zelfwaardering van het kind niet op subschaalniveau bekeken, maar op itemniveau, zodat betrouwbaarder uitspraken gedaan konden worden over dit effect.

Hoofdanalyses

Alle onderstaande analyses werden uitgevoerd met een ANOVA. De gemiddeldes en standaarddeviaties behorende bij de analyses kunnen gevonden worden in Tabel 4. Uit Tabel 4 blijkt dat de standaarddeviaties van de variabelen erg groot waren. De groepen waarover de analyses zijn gedaan, blijken heterogeen te zijn.

Instabiliteit expliciete zelfwaardering. Er was een significant verschil tussen kinderen van verschillende leeftijden op de instabiliteit van de subschaal acceptatie van de moeder ($F(1,152) = 6.67, p = .01, \eta^2_p = .04$). Kinderen van 4 jaar hadden een instabieler zelfwaardering op het gebied van acceptatie van de moeder dan kinderen van 5 jaar. Er was daarentegen geen verschil tussen de leeftijdsgroepen in de instabiliteit op de subschaal acceptatie van peers ($F(1,152) < 1$). Op de subschaal fysieke competentie bleek wel een significant verschil te zijn in instabiliteit voor de leeftijdsgroepen ($F(1,152) = 13.26, p < .01, \eta^2_p = .08$). Kinderen van 4 jaar hadden een significant instabieler zelfwaardering op het gebied van fysieke competentie dan kinderen van 5 jaar¹. Voor de instabiliteit van de cognitieve competentie bleek eveneens een significant verschil tussen de leeftijdsgroepen te bestaan ($F(1,152) = 12.14, p \leq .01, \eta^2_p = .07$). Kinderen van 4 jaar hadden een significant

¹ De *Levene's Test of Equality of Error Variances* bleek significant ($F(1,151) = 7.04, p \leq .01$). Dit betekent dat de groepen niet homogeen zijn en de analyses wellicht niet betrouwbaar zijn

instabieler zelfwaardering op het gebied van cognitieve competentie dan kinderen van 5 jaar².

Instabiliteit impliciete zelfwaardering. Er bleek een significant verschil te zijn in instabiliteit van de impliciete zelfwaardering voor de verschillende leeftijdsgroepen ($F(1,152) = 7.66, p = .01, \eta^2_p = .05$). Kinderen van 4 jaar ($M = 38.38, SD = 23.30$) hadden een significant instabieler impliciete zelfwaardering dan kinderen van 5 jaar.

Niveau expliciete zelfwaardering. De verschillende leeftijdsgroepen bleken significant te verschillen in niveau van de expliciete zelfwaardering op het gebied van acceptatie van moeder ($F(1,152) = 4.35, p = .04, \eta^2_p = .03$). Kinderen van 4 jaar hadden een significant hogere zelfwaardering op het gebied van acceptatie van de moeder dan kinderen van 5 jaar. Voor acceptatie door peers bleek geen significant verschil te zijn tussen de leeftijdsgroepen significant ($F(1,152) < 1$). Dit bleek eveneens het geval te zijn voor het niveau van de fysieke competentie ($F(1,152) = 2.54, p = .11, \eta^2_p = .02$). Op de subschaal cognitieve competentie bleek eveneens geen significant verschil te zijn tussen de leeftijdsgroepen ($F(1,152) < 1$).

Niveau impliciete zelfwaardering. Er bleek geen significant verschil te zijn tussen de leeftijdsgroepen op de impliciete zelfwaardering ($F(1,152) = 1.87, p = .17, \eta^2_p = .01$).

² Levene's Test of Equality of Error Variances was significant ($F(1,151) = 6.66, p \leq .01$).

Tabel 4

Gemiddelden (M) en Standaarddeviaties (SD) van de 4-jarigen 5-jarigen Behorende bij de ANOVA's voor Leeftijd.

	4-Jarigen		5-Jarigen	
	M	SD	M	SD
Instabiliteit Acceptatie Moeder	0.36	0.21	0.28	0.17
Instabiliteit Acceptatie Peers	0.35	0.22	0.32	0.40
Instabiliteit Fysieke Competentie	0.29	0.18	0.19	0.13
Instabiliteit Cognitieve Competentie	0.28	0.17	0.20	0.12
Instabiliteit Impliciete Zelfwaardering	38.38	23.30	29.26	21.78
Niveau Acceptatie Moeder	3.15	0.54	2.97	0.53
Niveau Acceptatie Peers	2.93	0.66	2.88	0.68
Niveau Fysieke Competentie	3.09	0.57	3.24	0.65
Niveau Cognitieve Competentie	3.21	0.50	3.26	0.54
Niveau Impliciete Zelfwaardering	149.06	58.55	136.10	58.20

Correlatieanalyses

De volgende stap was het analyseren van het verband tussen de leerkracht en de instabiliteit van de zelfwaardering. Dit werd gedaan met behulp van een tweezijdige correlatieanalyse. In deze analyse werden de vragen van de kleuterversie van de klimaatschaal en de verschillende maten van instabiliteit van de zelfwaardering ingevoerd. De resultaten van deze analyse zijn te vinden in Tabel 5.

INVLOED VAN DE LEERKRACHT OP DE ZELFWAARDERING

Tabel 5

Correlaties Tussen de Vragen van de Klimaatschaal en de Maten van Zelfwaardering voor 4-Jarigen en 5-Jarigen samen.

	Vraag 1	Vraag 2	Vraag 3	Vraag 4	Vraag 5	Vraag 6	Vraag 7	Vraag 8	Vraag 9	Vraag 10
Instabiliteit Acceptatie Moeder	.21	-.06	-.12	-.10	-.03	.11	-.07	.03	-.11	-.15
Instabiliteit Acceptatie Peers	.02	-.14	.03	-.14	-.00	-.06	.00	.04	.07	.06
Instabiliteit Fysieke Competentie	.20	-.04	.01	.08	-.16	-.10	-.03	-.02	.08	.00
Instabiliteit Cognitieve Competentie	.15	.10	-.08	-.21	-.04	-.06	-.10	-.09	-.03	-.08
Instabiliteit Impliciete Zelfwaardering	.03	-.16	-.18	.07	-.11	-.01	-.08	.16	-.22	-.20
Niveau Acceptatie Moeder	.16	.09	.18	-.06	-.10	-.23	-.12	-.07	.07	-.06
Niveau Acceptatie Peers	-.03	.29*	.04	-.06	-.06	-.08	-.18	-.06	.15	-.10
Niveau Fysieke Competentie	.11	-.08	-.03	-.07	.06	-.02	.02	-.21	-.10	-.19
Niveau Cognitieve Competentie	.12	-.01	.03	-.04	.00	-.15	-.16	-.13	-.16	-.12
Niveau Impliciete Zelfwaardering	.10	.07	-.01	.17	.06	-.06	.12	.02	.02	.10

* $p < .05$ ** $p < .01$.

Zoals in bovenstaande tabel te zien is, bestaat er alleen een verband tussen vraag 2 van de Klimaatschaal ‘Heb je veel vriendjes in de klas’ en het niveau van de expliciete zelfwaardering op het gebied van acceptatie door peers.

Aangezien uit eerdere analyses is gebleken dat kinderen van 4 jaar nog erg instabel zijn in de manier van antwoorden, en gezien het kleine aantal significanties, werden de correlaties voor 4-jarigen en 5-jarigen apart berekend. Uit deze analyse bleek dat er meer significante correlaties gevonden worden voor de 5-jarigen (zie Tabel 6). Bij 5-jarigen correleert de instabiliteit van de fysieke competentie met de vraag of er vaak gepest wordt in de klas. Daarnaast correleert de vraag of er veel lawaai gemaakt wordt in de klas, negatief met de instabiliteit van de cognitieve competentie en met het niveau van de acceptatie van de moeder. Ten slotte wordt er voor 5-jarigen een positieve correlatie gevonden tussen de instabiliteit van de cognitieve competentie en de vraag of de juf het kind wel eens troost als het boos of verdrietig is.

Aangezien uit eerder onderzoek is gebleken dat instabiliteit van de zelfwaardering mogelijk samenhangt met probleemgedrag, is voor deze variabelen een correlatieanalyse uitgevoerd. De resultaten zijn terug te vinden in Tabel 7. Zoals in deze tabel te zien is, zijn er geen significante correlaties tussen de constructen waarmee de instabiliteit en het niveau van de zelfwaardering zijn gemeten, en de verschillende vormen van probleemgedrag. Dezelfde analyse werd gedaan voor het niveau van de zelfwaardering. De resultaten hiervan zijn eveneens terug te vinden in Tabel 7. Er bleken geen significante correlaties te zijn tussen de constructen waarmee het niveau van de zelfwaardering werd gemeten en de mate van probleemgedrag.

INVLOED VAN DE LEERKRACHT OP DE ZELFWAARDERING

Tabel 6

Correlaties Tussen de Vragen van de Klimaatschaal en de Maten van Zelfwaardering voor 5-Jarigen.

	Vraag 1	Vraag 2	Vraag 3	Vraag 4	Vraag 5	Vraag 6	Vraag 7	Vraag 8	Vraag 9	Vraag 10
Instabiliteit Acceptatie Moeder	.26	-.03	.23	-.03	-.05	-.04	.25	-.04	.05	.09
Instabiliteit Acceptatie Peers	.04	-.35	.06	-.20	.07	-.06	.01	.12	.15	.10
Instabiliteit Fysieke Competentie	.18	-.16	.31	.37*	-.25	-.01	.13	.15	-.02	-.15
Instabiliteit Cognitieve Competentie	.17	-.07	.07	-.24	.19	-.54**	.14	.13	.27	.38*
Instabiliteit Impliciete Zelfwaardering	.01	.07	.07	.20	-.06	-.14	-.07	.06	-.13	.03
Niveau Acceptatie Moeder	.21	-.06	.12	.07	.10	-.55**	.21	-.03	-.03	-.01
Niveau Acceptatie Peers	.01	-.05	-.11	-.11	-.09	-.23	-.06	.07	.12	.27
Niveau Fysieke Competentie	.06	-.28	.13	-.03	-.02	-.12	.26	-.23	-.05	-.13
Niveau Cognitieve Competentie	.14	-.06	.08	.10	-.10	-.36	.10	-.02	-.16	.01
Niveau Impliciete Zelfwaardering	.21	.28	.07	-.03	.14	-.29	.18	-.04	-.10	.33

* $p < .05$ ** $p < .01$.

INVLOED VAN DE LEERKRACHT OP DE ZELFWAARDERING

Tabel 7

Correlaties Tussen de Maten van Probleemgedrag en de Maten van Zelfwaardering.

	Hyperactiviteit	Emotionele stabiliteit	Gedragsproblemen	Problemen met leeftijdsgenoten
Instabiliteit Acceptatie Moeder	-.09	-.07	.03	-.11
Instabiliteit Acceptatie Peers	-.10	-.09	-.06	-.03
Instabiliteit Fysieke Competentie	-.13	.12	.07	.16
Instabiliteit Cognitieve Competentie	.02	-.06	.01	.01
Instabiliteit Impliciete Zelfwaardering	.17	.14	.12	.07
Niveau Acceptatie Moeder	-.00	-.12	-.01	.00
Niveau Acceptatie Peers	-.03	-.02	-.07	-.10
Niveau Fysieke Competentie	.07	.15	.02	.07
Niveau Cognitieve Competentie	.06	-.02	-.10	-.10
Niveau Impliciete Zelfwaardering	.09	-.06	.08	.20

* $p < .05$ ** $p < .01$.

Discussie

De huidige studie was gericht op het verband tussen leeftijd en de zelfwaardering van kleuters en het mogelijke verband tussen de warmte en structuur van een leerkracht en de zelfwaardering van kleuters. Bij een groep 4-jarigen en 5-jarigen en hun ouders werd met behulp van vragenlijsten en zelftekeningen de mate van probleemgedrag en de instabiliteit en het niveau van de zelfwaardering van de kleuters gemeten, evenals de warmte en de structuur van de leerkracht.

Er werd verwacht dat leeftijd negatief gerelateerd zou zijn aan de instabiliteit van de zelfwaardering van kleuters. Daarnaast werd verwacht dat leeftijd negatief gerelateerd zou zijn aan het niveau van de zelfwaardering. Op het gebied van de leerkracht werd verwacht dat de warmte van de leerkracht een positieve relatie zou hebben op het niveau van de zelfwaardering en dat de structuur van de leerkracht een negatieve relatie zou hebben op de instabiliteit van de zelfwaardering.

Alvorens de hoofdanalyses uit te voeren, werden de correlaties tussen de variabelen berekend. Hieruit bleek onder andere dat leeftijd samenhang met alle maten van instabiliteit van de zelfwaardering, met uitzondering van de instabiliteit van de acceptatie van peers. Uit de verdere analyses van de data bleek dit, zoals verwacht, een negatief verband te zijn: hoe ouder het kind, hoe stabiel de zelfwaardering. Dit komt overeen met de resultaten van eerder onderzoek (Verschueren, Marcoen, & Buyck, 1998). Een mogelijke verklaring voor de bevinding dat leeftijd geen relatie blijkt te hebben met de instabiliteit van acceptatie door peers, kan gevonden worden in de manier waarop kleuters naar vrienden kijken. Jonge kinderen baseren hun vriendschappen nog niet op de karaktereigenschappen van de andere persoon, maar op hoe leuk zij met de ander kunnen spelen. Het verschilt dan ook per dag welke vrienden kleuters hebben, en daarmee ook hoe veel vrienden zij hebben. De manier van vriendschap maken verandert pas wanneer de kinderen ongeveer 8 tot 10 jaar oud zijn

(Shaffer, 2009). Dit betekent dat vriendschappen in het algemeen zowel bij vierjarigen als bij vijfjarigen nog erg instabiel zijn.

Het verwachte effect van leeftijd op het niveau van de zelfwaardering werd niet gevonden, met uitsluiting van het niveau van de acceptatie van de moeder. Leeftijd bleek negatief gerelateerd te zijn aan deze variabele: hoe ouder het kind was, hoe minder acceptatie van de moeder het kind ervoer. Een eerste verklaring voor het niet vinden van een relatie tussen leeftijd en het niveau van de zelfwaardering is dat de daling in de zelfwaardering mogelijk pas begint wanneer de Theory of Mind verder ontwikkeld is. Op de kleuterleeftijd is de ontwikkeling hiervan nog in een beginstadium. De ontwikkeling van Theory of Mind begint bij het inzicht krijgen in false beliefs, wat inhoudt dat het kind gaat inzien dat andere mensen ideeën kunnen hebben die niet overeenkomen met de waarheid die het kind ken (Shaffer, 2009; Wellman, Cross, & Watson, 2001). De Theory of Mind ontwikkelt echter nog lang door, wat betekent dat kinderen mogelijk pas op latere leeftijd een beter idee krijgen dat wat zij zelf denken, niet hetzelfde hoeft te zijn als wat anderen denken. Daarnaast betekent het doorhebben van dit verschil nog niet direct dat het kind ook inzicht heeft in wat deze verschillen zijn, en dit kan gebruiken in het dagelijks leven. Uit eerder onderzoek is bijvoorbeeld gebleken dat kinderen rond hun tiende levensjaar pas enigszins goed kunnen inschatten wat hun ouders van hen verwachten. Voor die leeftijd zit er nog een groot verschil tussen wat het kind denkt dat de ouders van hem of haar verwachten, en wat de ouders daadwerkelijk verwachten (Oosterwegel & Oppenheimer, 1993). Pas wanneer kinderen dit goed door hebben, zullen zij dit mogelijk gaan integreren in hun zelfbeeld en zal dit invloed hebben op hun zelfwaardering. Dat zou betekenen dat de daling van de zelfwaardering plaatsvindt op een latere leeftijd dan de leeftijd waarop het huidige onderzoek zich richtte.

Er is echter wel een negatief verband gevonden tussen leeftijd en het niveau van de acceptatie van de moeder. De moeder is over het algemeen de eerste persoon waar baby's zich

aan hechten (Shaffer, 2009). Gezien de lange en vaak sterke band die kinderen met hun moeder hebben, zou het mogelijk kunnen zijn dat bij kinderen van 5 jaar de houding van de moeder al enig effect heeft op de zelfwaardering van deze kinderen, ongeacht de nog onvoltooide ontwikkeling van de Theory of Mind. Hier is echter nog geen bewijs voor gevonden, waardoor verder onderzoek nodig is.

Daarnaast lijkt het onlogisch dat zowel de gevonden relatie tussen instabiliteit en leeftijd als de niet gevonden relatie tussen niveau en leeftijd, verklaard kunnen worden door de Theory of Mind. Men stabiliseert echter naar een bepaald niveau toe. Kleuters hebben over het algemeen een hoge zelfwaardering, maar ervaren daar nog veel variaties in. Doordat zij vaak pieken ervaren in hun zelfwaardering, wordt het gemiddelde hoog. Wanneer de zelfwaardering echter stabiel wordt, worden deze pieken minder en daalt de zelfwaardering geleidelijk. Het is echter mogelijk dat ondanks dat de instabiliteit afneemt, de pieken in de zelfwaardering hoog genoeg blijven om een daling in het niveau van de zelfwaardering te voorkomen. Zo valt te verklaren dat de Theory of Mind voldoende ontwikkelt zou zijn om een stabilisatie in gang te zetten, hoewel deze nog onvoldoende ontwikkeld is om daarnaast al te zorgen voor een daling in de zelfwaardering.

De warmte en structuur leerkracht bleken weinig verband te houden met de instabiliteit of het niveau van de zelfwaardering. Wanneer de 4-jarige kinderen en de 5-jarige kinderen samen werden genomen, bleek dat de vraag 'heb je veel vriendjes in de klas' samenhang met het niveau van de acceptatie van peers. Dit valt te verklaren door het feit dat beide variabelen ongeveer hetzelfde construct meten, namelijk of kinderen het gevoel hebben veel vriendjes te hebben. Wanneer zij het gevoel hebben dat zij veel vriendjes hebben, zullen zij dit aangeven bij de Klimaatschaalvragenlijst, en zullen zij veel acceptatie door peers ervaren.

Wanneer de warmte en de structuur van de leerkracht voor de 4-jarigen en de 5-jarigen apart werd geanalyseerd, waren de bovenstaande vraag en het niveau van de acceptatie door

peers niet meer aan elkaar gerelateerd. Daarnaast verschenen er enkele nieuwe correlaties voor de 5-jarigen. Dit verschil kan eveneens verklaard worden aan de hand van de Theory of Mind. Aangezien de Theory of Mind van kleuters nog niet volledig ontwikkeld is, zijn deze kinderen nog egocentrisch in hun omgang met en beoordeling van anderen. Zoals gebleken is in dit onderzoek is de zelfwaardering, en daarmee mogelijk het ego van kleuters, instabiel, waardoor hun beoordeling van anderen mogelijk ook instabiel is. Dit, in combinatie met het kleine aantal gevonden correlaties, duidt er op dat het waarschijnlijk is dat het effect van de leerkracht nog niet of moeilijk te meten is door middel van een vragenlijst bij deze leeftijdsgroep.

Ten slotte bleek dat de instabiliteit van de zelfwaardering bij deze leeftijdsgroep niet gerelateerd was aan enige vorm van probleemgedrag. Dit duidt er op dat de instabiliteit van de zelfwaardering voor kleuters nog geen verband houdt met een probleemgedrag ofwel verminderd psychologisch welzijn. Dit komt overeen met bevindingen uit eerder onderzoek (Graauwmans, Schopman, & ten Have, 2010). Of de instabiliteit van de zelfwaardering op latere leeftijd verband houdt met probleemgedrag, valt op basis van dit onderzoek niet te zeggen. Het gebrek aan gevonden relaties zou echter ook verklaard kunnen worden door het feit dat hierbij sprake is van verschillende bronnen van informatie. De informatie over de zelfwaardering komt van de kinderen zelf, de informatie over het probleemgedrag van de kinderen komt echter van de ouders.

Voor het niveau van de zelfwaardering bleken eveneens geen relaties te bestaan met een verminderd psychologisch welzijn. Dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt doordat er in de huidige leeftijdsgroep nog geen daling in het niveau van de zelfwaardering waar te nemen is. Mogelijk wordt deze daling in de zelfwaardering bij oudere kinderen wel gevonden. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen of dit gerelateerd is aan een verminderd

psychologisch welzijn. Hier geldt echter ook dat het gebrek aan gevonden relaties veroorzaakt zou kunnen worden doordat de informatie afkomstig is van twee verschillende bronnen.

Beperkingen

Het huidige onderzoek kende enkele beperkingen. Ten eerste bleek het instrument waarmee het effect van de leerkracht gemeten werd, niet voldoende betrouwbaar te zijn. Dit kan ofwel door de instabiliteit van de kleuters zelf veroorzaakt worden, ofwel door de vragenlijst. Het blijkt niet effectief te zijn om de invloed van de leerkracht te meten door middel van een vragenlijst die bij kleuters wordt afgenomen. Daarnaast was de steekproef waarmee het effect van de leerkracht gemeten werd, relatief klein. Hierdoor zijn er mogelijk effecten niet gevonden, die bij een grotere steekproef wel aanwezig zouden zijn. Er is eveneens geen bewijs dat de gebruikte steekproef representatief is voor de populatie, waardoor de bevindingen wellicht niet te generaliseren zijn naar de gehele populatie. Tevens is er gebruik gemaakt van correlatieve data, waardoor er geen conclusies getrokken kunnen worden over de directie van de gevonden effecten. Ten slotte bleken de groepen waarover de analyses zijn gedaan, heterogeen te zijn. Dit duidt er op dat er veel ruis in de data zit. Het is moeilijk te zeggen of er voor sommige variabelen geen effecten zijn wanneer die niet gevonden zijn, of dat er wel effecten zijn binnen subgroepen, maar dat deze door de ruis niet gevonden zijn.

Aanbevelingen vervolgonderzoek

Naar aanleiding van het bovenstaande zijn er enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek. Een eerste aanbeveling is het uitbreiden van het huidige onderzoek naar oudere kinderen, bijvoorbeeld door middel van een longitudinaal onderzoek of door het meenemen van meerdere leeftijdsgroepen. Op die manier wordt er mogelijk wel een verband tussen leeftijd en het niveau van de zelfwaardering gevonden. Daarnaast kan dan gekeken worden naar het verband van instabiliteit en van het niveau van de zelfwaardering met het psychologisch welbevinden van de kinderen. Bij kleuters lijkt op basis van het huidige onderzoek dit

verband niet te bestaan, eerder onderzoek heeft echter aangetoond dat dit op latere leeftijd wel het geval zou zijn (Greenier et al., 1999; Kim & Cicchetti, 2009; Mathias, Biebl, & Dilalla, 2011). Een tweede aanbeveling is het onderzoek doen naar en gebruiken van een goed werkend instrument dat de invloed van de leerkracht op de zelfwaardering van kleuters te meten. Dit zou kunnen zijn met bijvoorbeeld observaties of vragenlijsten voor leerkrachten zelf of de ouders van de kinderen. Ten slotte is het aan te bevelen een grotere steekproef te gebruiken die representatief is voor de populatie. Op deze manier kunnen de bevindingen makkelijker gegeneraliseerd worden naar de populatie en kunnen, indien nodig, aanbevelingen gedaan worden voor interventies.

Conclusie

Uit het huidige onderzoek is gebleken dat kleuters een instabiele zelfwaardering hebben. Deze instabiliteit neemt af naarmate kinderen ouder worden. Er lijkt dus een stabilisatie van de zelfwaardering plaats te vinden in de kleutertijd. De cognitieve ontwikkeling is echter nog niet zodanig gevorderd dat er al sprake is van een daling in het niveau van de zelfwaardering, wat in eerder onderzoek wel is gevonden. Bij kleuters lijkt de instabiliteit van de zelfwaardering geen negatieve gevolgen te hebben voor het psychologisch welbevinden. Over het verband tussen de leerkracht en de zelfwaardering vallen op basis van het huidige onderzoek geen conclusies te trekken. Het valt vooralsnog dan ook niet te zeggen of het verlagen van de schoolleeftijd enig effect zal hebben op de zelfwaardering van de kinderen, aangezien er geen conclusies getrokken kunnen worden over andere oorzaken voor de stabilisering van de zelfwaardering naast de leeftijd van het kind.

Literatuur

- Bradmetz, J. (1998). Is the acquisition of a Theory of Mind linked to a specific competence beyond three years of age? *Intelligence*, *26*, 1-8.
- Cahill, K. R., Deater-Deckard, K., Pike, A., & Hughes, C. (2007). Theory of mind, self-worth and the mother-child relationship. *Social Development*, *16*, 45-56. DOI: 10.1111/j.1467-9507.2007.00371x.
- Cohen, M., Mansoor, D., Gagin, R., & Lorber, A. (2008). Perceived parenting style, self-esteem and psychological distress in adolescents with heart disease. *Psychology, Health & Medicine*, *13*, 381-388. DOI: 10.1080/13548500701842925.
- Delatte, J. G., & Hendrickson, N. J. (1982). Human figure drawing size as a measure of self-esteem. *Journal of Personality Assessment*, *46*, 603-606.
- Donkers A., & Vermulst, A. A. (2014). *Klimaatschaal. Meetinstrument voor het vaststellen van het klimaat in de klas voor de bovenbouw van het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en het middelbaar onderwijs*. Uden.
- Farmer, A. S., & Kashdan, T. B. (2014). Affective and self-esteem instability in the daily lives of people with generalized social anxiety disorder. *Clinical Psychological Science*, *2*, 187-201. DOI: 10.1177/2167702613495200.
- Fuchs-Beauchamp, K. D. (1996). Preschoolers' inferred self-esteem: The behavioral rating scale of presented self-esteem in young children. *The Journal of Genetic Psychology*, *157*, 204-210.
- Furnham, A., & Cheng, H. (2000). Perceived parental behaviour, self-esteem and happiness. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *35*, 463-470.
- Goodman, R. (2001). Psychometric properties of the strengths and difficulties questionnaire. *Child and Adolescent Psychiatry*, *40*, 1337-1345. DOI: 10.1097/00004583-200111000-00015.

- Graauwmans, F., Schopman, T., & Have, L. ten (2010). De grandioze instabiele zelfwaardering van kleuters. *Bacheloronderzoek Kinder- en Jeugdpsychologie 2009-2010*, 1-45.
- Greenier, K. D., Kernis, M. H., McNamara, C. W., Waschull, S. B., Berry, A. J., Herlocker, C. E., et al. (1999). Individual differences in reactivity to daily events: Examining the roles of stability and level of self-esteem. *Journal of Personality*, 67, 185-208.
- Harada, M. (2008). Baseline instability of self-esteem and self-concept in late adolescence. *Japanese Journal of Educational Psychology*, 56, 330-340.
- Harter, S. (1998). Development of self-representations during childhood and adolescence. In Damon, W. E. (Ed.), *Handbook of child psychology* (pp 610-642). Hoboken: John Wiley & Sons Inc.
- Hartgers, S. (2003). The development of self-representations during childhood and adolescence. In Damon, W. E. (Ed.), *Handbook of child psychology* (pp 610-642). Hoboken: John Wiley & Sons Inc.
- Hofstad, M. van der (2015). *Opinie: School vanaf 3 jaar? Bezint eer ge begint!* Gevonden op 6 maart 2015, op <http://hetkind.org/2015/02/18/opinie-school-vanaf-3-jaar-bezint-eer-ge-begint/>.
- Hoge, D. R., Smit, E. K., & Hanson, S. L. (1990). School experiences predicting changes in self-esteem of sixth- and seventh-grade students. *Journal of Educational Psychology*, 82, 117-127.
- Jordan, C. H., Spencer, S. J., & Zanna, M. P. (2005). Types of high self-esteem and prejudice: How implicit self-esteem relates to ethnic discrimination among high explicit self-esteem individuals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 693-702. DOI: 10.1177/0146167204271580.

- Kemple, K. M., David, G. M., & Wang, Y. (1996). Preschoolers' creativity, shyness, and self-esteem. *Creativity Research Journal*, *9*, 317-326.
- Kernis, M. H. (2005). Measuring self-esteem in context: The importance of stability of self-esteem in psychological functioning. *Journal of Personality*, *73*, 1569-1605. DOI: 10.1111/j.1467-6494.2005.00359.x
- Kim, J., & Cicchetti, D. (2009). Mean-level change and intraindividual variability in self-esteem and depression among high-risk children. *International Journal of Behavioral Development*, *33*, 202-214. DOI: 10.1177/0165025408098021.
- Kokkinos, C. M., & Hatzinikolaou, S. (2011). Individual and contextual parameters associated with adolescents' domain specific self-perceptions. *Journal of Adolescence*, *34*, 349-360. DOI: 10.1016/j.adolescence.2010.04.003.
- Lee, E. J. (2014). The relationship between unstable self-esteem and aggression: differences in reactive and proactive aggression. *Journal of Early Adolescence*, *34*, 1075-1093. DOI: 10.1177/0272431643518973.
- Leman, P., Bremner, A., Parke, R. D., & Gauvain, M. (2012). *Developmental Psychology*. Maidenhead: McGraw-Hill.
- Mathias, J. L., Biebl, S. J. W., & Dilalla, L. F. (2011). Self-esteem accuracy and externalizing problems in preschool-aged boys. *The Journal of Genetic Psychology*, *172*, 285-292. DOI: 10.1080/00221325.2010.531702.
- McDowell, D. J., & Parke, R. D. (2005). Parental control and affect as predictors of children's display rule use and social competence with peers. *Social Development*, *14*, 440-457. DOI: 10.1111/j.1467-9507.2005.00310.x.
- Oliver, J. M., & Paull, J. C. (1995). Self-esteem and self-efficacy: perceived parenting and family climate; and depression in university students. *Journal of Clinical Psychology*, *51*, 467-481.

- Oosterwegel, A., & Oppenheimer, L. (1990). Concepts within the self-concept: A developmental study on differentiation. In Oosterwegel, A., & Oppenheimer, L. (1993). Development of the self-system: How children perceive their own and others' ideas about themselves. *Journal of Applied Developmental Psychology, 14*, 443-460.
- Oosterwegel, A. & Oppenheimer, L. (1993). Development of the self-system: How children perceive their own and others' ideas about themselves. *Journal of Applied Developmental Psychology, 14*, 443-460.
- Prihadi, K., Hairul, N. I., & Hazri, J. (2012). Mediation effect of locus of control on the causal relationship between students' perceived teachers' expectancy and self-esteem. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology, 10*, 713-736.
- Robins, R. W., & Trzesniewski, K. H. (2005). Self-esteem development across the lifespan. *Current Directions in Psychological Science, 14*, 158-162.
- Rosenberg, M. (1962). The association between self-esteem and anxiety. *Journal of Psychiatric Research, 1*, 135-152.
- Rosenberg, M. (1986). Self-concept from middle childhood through adolescence. In Harter, S., & Whitesell, N. R. (2003). Beyond the debate: Why some adolescents report stable self-worth over time and situation, whereas others report changes in self-worth. *Journal of Personality, 71*, 1027-1058.
- Shaffer, D. R. (2009). *Social and personality development*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Thewissen, V., Myin-Germeys, I., Bentall, R., Graaf, R. de, Vollebergh, W., & Os, J. van (2007). Instability in self-esteem and paranoia in a general population sample. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 42*, 1-5. DOI: 10.1007/s00127-006-0136-1.
- Vater, A., Ritter, K., Schröder-Abé, M., Schütz, A., Lammers, C., Bosson, J. K. et al. (2013).

When grandiosity and vulnerability collide: Implicit and explicit self-esteem in patients with narcissistic personality disorder. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 44, 37-47. DOI: 10.1016/j.jbtep.2012.07.001.

Verschueren, K., Marcoen, A., & Buyck, P. (1998). Five-year-olds' behaviorally presented self-esteem: Relations to self-perceptions and stability across a three-year period. *The Journal of Genetic Psychology*, 159, 273-279.

Vinas, F., González, M., Malo, S., García, Y., & Casas, F. (2014). Temperament and personal wellbeing in a sample of 12 to 16 year-old adolescents. *Applied Research Quality Life*, 9, 355-366. DOI: 10.1007/s11482-013-9242-x.

Wellman, H. M., Cross, D., & Watson, J. (2001). Meta-analysis of Theory-of-Mind development: The truth about false beliefs. *Child Development*, 72, 655-684.

Bijlage 1

Informatie brief met toestemmingsverklaring voor de ouders.

Utrecht, april 2015

Universiteit Utrecht

Geachte ouder/verzorger,

Wij zijn vier masterstudenten Kinder- en Jeugdpsychologie aan de Universiteit Utrecht. Voor onze masterscriptie doen we onderzoek naar de ontwikkeling van zelfwaardering bij kleuters tussen de 4 en 5 jaar. Ook kijken we naar factoren die hier invloed op kunnen hebben.

Tijdens de kleutertijd ontstaat er een belangrijke ontwikkeling in de zelfwaardering van kleuters. Normaal gesproken hebben jonge kinderen (voor de kleutertijd) een van dag tot dag fluctuerende zelfwaardering. In de kleutertijd wordt deze zelfwaardering steeds stabiel. Hier willen wij graag meer over weten. In ons onderzoek zullen we kijken wat de invloed is van het gezin, de leraar, de leeftijd en de mate van voorschoolse educatie (bijvoorbeeld de crèche of kinderdagopvang) op deze stabilisatie.

Het gehele onderzoek zal 3 weken in beslag nemen, waarbij we bij uw kind gedurende één week elke dag wat taken af zullen nemen. Deze taken bestaan uit korte interviews (24 vragen) en tekeningen. Dit zal elke dag zo'n 20 minuten duren. Ook vragen we u en de leraar/lerares van uw kind wat vragenlijsten in te vullen. Deze zijn bijgevoegd.

Door middel van deze brief willen we u vragen deel te nemen aan ons onderzoek en toestemming te geven voor de deelname van uw kind. Wanneer u instemt met deelname aan het onderzoek, willen wij u vragen de onderstaande instemmingsverklaring te ondertekenen. Ook willen we u vragen of u de bijbehorende vragenlijsten zou willen invullen en het geheel terug zou willen geven in bijgevoegde envelop. Wij vragen u deze vragenlijsten zo eerlijk mogelijk in te vullen. Denk niet te lang na over uw antwoord: uw eerste ingeving is vaak de beste. Uw gegevens en antwoorden blijven anoniem en zullen uiteraard strikt vertrouwelijk behandeld worden, en niet worden doorgespeeld aan derden. Deelname aan het onderzoek is geheel vrijwillig. Uw kind en u kunnen dan ook op ieder moment stoppen met het onderzoek als u dat wenst. Wij hopen dat u ons hiermee wilt helpen. Wanneer u vragen heeft voorafgaande aan of na de afname, horen we het graag. De data worden als één geheel verwerkt en niet per individu bekeken, waardoor we u geen informatie kunnen geven over de specifieke uitkomsten van u of uw kind.

Mocht u naar aanleiding van deze informatie nog vragen hebben staat het u vrij ons te mailen:

Ilse Fokker (i.fokker@students.uu.nl),

Cathérine Harders (c.harders@students.uu.nl),

INVLOED VAN DE LEERKRACHT OP DE ZELFWAARDERING

Ymke ten Bokken Huinink (y.f.r.tenbokkelhuinink@students.uu.nl),

Fleur de Brock (f.f.e.debrock@students.uu.nl).

Bij voorbaat dank voor uw medewerking!

Met vriendelijke groet,

Ilse, Cathérine, Ymke & Fleur

Naam ouder/verzorger:

Naam leerling:

Klas:

Hierbij verleen ik wel/geen toestemming om mijn kind mee te laten werken aan het onderzoek naar zelfwaardering van de Universiteit van Utrecht.

Handtekening:

Plaats en datum:

Bijlage 2

Voorbeeld van een zelftekening.

Bijlage 3

Kleuterversie van de klimaatschaalvragenlijst.

Nr.	Item	Nee	Een beetje	Ja
	Kwaliteit onderlinge leerlinginteracties			
1	Vind je dat je een leuke klas hebt?			
2	Heb je veel vriendjes in deze klas?			
	Sfeer in de klas			
3	Voel je je fijn in deze klas?			
4	Pesten jullie elkaar vaak?			
	Orde in de klas			
5	Luisteren jullie goed naar de juf?			
6	Maken jullie veel lawaai in de klas?			
	Kwaliteit interactie leerkracht-leerling			
7	Heb je leuke juffen?			
8	Zegt de juf vaak of je het goed gedaan hebt?			
9	Helpt de juf je wel eens?			
10	Troost de juf je als je boos of verdrietig bent?			